

ЕПІСТОЛЯРНА ЛІТЕРАТУРА, Епістолярій — художні твори різних жанрів, написані у вигляді листування персонажів між собою або у яких форму листа чи послання використовують як творчий прийом, а також публіцистичні, політичні та приватні листи видатних історичних і громадських діячів. Жодні спогади сучасників, жоден музей не здатний так відтворити атмосферу, в якій жив і працював письменник, як це може зробити його листування. Епістолярій митця, цей замаскований «внутрішній діалог автора із власною совістю» (Ю. Шерех), надзвичайно багато дає не лише для достовір. уявлення про перипетії особистого життя письменника, а й поглиблює наші знання про епоху, про поступ худож. думки, про взаємини між літ. й громад. діячами. Одними з найдавніших зразків Е. л., що дійшли до нас, є листи Сократа, Платона, Аристотеля (4 ст. до н. е.), присвяч. сусп. подіям послання та роздуми на теми моралі. 306 р. до н. е. з'явилося перше видання листів: граматик Артемон оприлюднив кореспонденцію Аристотеля. Він же вперше спробував визначити гол. ознаку листів: діалог без співрозмовника. Виникнувши з потреби передачі інформації, епістола набула згодом ще й ін. ознак: проповіді, філос. трактату (листи Епікура). Деметрій Фалерський (3 ст. до н. е.) заклав основи теорії листування: у трактаті «*Peri' ermhnei/av*» («Про склад») він виділив дружні, іронічні, похвальні, вітальні та ін. типи листів, кожен із яких мав свої ознаки, усталену форму. Видатними творцями листів доби античності були Сенека, Пліній Молодший, рим. папа Корнелій. Проте родоначальником Е. л. вважають М.-Т. Ціцерона, чий невідомі доти листи до Аттика, Брута й Квінта (усього дійшло до нашого часу 800 зразків) виявив 1345 Петрарка в єпископ. б-ці м. Верона (Італія) і надрукував їх. Популярністю користувалися також листи Е. Роттердамського, Н. Макіавеллі, П. Аретіно та ін. Середньовіччя й Відродження лишили величезний масив приват. кореспонденції у вигляді письмовників, або листівень, тобто збірок найкращих зразків різновидових типів епістол з невеликими коментарями до них або без коментарів. Прикладом таких зібрань є «*Epistolae obscurum vivorum*» («Листи темних людей»), анонімна пам'ятка нім. літ-ри поч. 16 ст., знайдена Б. Грінченком та опубл. ним 1901; «Листівня» зі зразками давньоукр. епістол 1680–1712 тощо. В укр. літературі 16–17 ст. традиція епістоляр. літ-ри найповніше виявилася у посланнях та листах письменників-полемістів, зокрема Івана Вишенського («Писаніє до всѣхъ обще, въ Лядской земли живущихъ», «Писаніє до князя Василя» та ін.). Як пародія на дипломат. епістоляр. етикет 15–16 ст., зокрема на листи султанів і крим. ханів, з'явилося «Листування запорожців з

турецьким султаном» (найдавніший рукопис. текст датовано 1620, уперше видано нім. мовою 1683, а укр. — лише у 19 ст.). Особливого розквіту Е. л. досягла у 18 ст., цей жанр проник майже скрізь, перш за все в журналістику: журнали Р. Стіля та Дж. Аддісона в Англії, М. Новикова, І. Крилова та ін. у Рос. імперії. Виникли навіть своєрідні газети-листи: «*Nouvelles littéraires*» Рейнеля, «*Correspondance littéraire philosophique et critique*» М. фон Грімма. Форма епістолярію широко застосована у творах різних жанрів, напр., серія листів Дж. Свіфта «*Journal to Stella*» («Щоденник для Стелли», 1710–13), філос. роман Ш. Монтеск'є «*Lettres persanes*» («Перські листи», 1722), романи в листах С. Річардсона «*Pamela*» («Памела», 1740) і «*Clarissa*» («Клариса», 1747–48), Ж.-Ж. Руссо «*Julie: ou, la nouvelle Héloïse*» («Юлія, або Нова Елоїза», 1761), Й.-В. Гете «*Die Leiden des jungen Werthers*» («Страждання молодого Вертера», 1774) та ін. Традиції Е. л. розвивали у нарисово-докум. творах М. Карамзін («*Письма русского путешественника*», 1797), Д. Фонвізін («*Записки первого путешествия*»). Лист — інтим. людський документ, його пишуть, як правило, до рідних та друзів, до близьких людей, у ньому розкривається душа автора, тож епістолярні вставки у композицію худож. твору допомагають досягти глибшого психол. мотивування вчинків персонажа, висвітлити яскравіше його характер. Герой повісті Т. Шевченка «Художник» (1856), який має чимало автобіогр. рис, так визначає мету листовного спілкування: «Буду вам писать, как сердце продиктует. И моя простосердечная откровенность пускай пока заменит искусство». Та й у ін. Шевченкових літ. творах, зокібна у повістях «Музыкант» і «Близнецы» (обидві — 1855), форма епістолярію — це один зі способів худож. саморозкриття. Характерна вона і для світ. літ-ри; органічно увійшла в композиц. структуру творів драм. роду, давши можливість авторам п'єс жвавіше розвивати сценічну дію («*La Barbier de Séville*» / «Севільський цирюльник» П.-О. Бомарше, 1775; «Последняя жертва» О. Островського, 1877). В окремих п'єсах епістола ставала осн. рушійною силою драм. конфлікту (напр., у комедії «Ревизор» М. Гоголя, 1836, лист Городничому зав'язує комедійну інтригу, а лист Хлестакова Тряпичкіну виступає в ролі розв'язки конфлікту). Яскравими зразками застосування форми епістолярію у прозі є повість «Бедные люди» Ф. Достоевського (1846), «Выбранные места из переписки с друзьями» М. Гоголя (1847), оповідання «Ванька» А. Чехова (1884) та ін. У 19 ст. з'явилися т. зв. відкриті листи, прототипи яких відомі ще з антич. часів; вони перебувають мовби посередині між приват. кореспонденцією та епістоляр. літ. жанром. Істотною

ознакою відкритих листів є орієнтація на конкретного адресата, водночас автор від самого початку передбачає можливість і навіть необхідність широкого розповсюдження своїх творів. Відкриті листи досить часто використовують у публіцистиці (листи М. Максимовича до Г. Квітки-Основ'яненка; «Lettre aux écrivains français du XIXe siècle» / «Лист французьким письменникам XIX століття» О. де Бальзака, 1834; лист В. Белінського до М. Гоголя; «Зазивний лист до української інтелігенції» П. Куліша, 1882; «J'accusé» / «Я звинувачую!» Е. Золя, 1898; «Україна: Письмо к издателю "Колокола"» М. Костомарова, 1860; «Листи з України Наддніпрянської» Б. Грінченка, 1892–93; «Листи на Наддніпрянську Україну» М. Драгоманова, 1893–94; «Не могу молчать!» Л. Толстого, 1908; «Открытое письмо статскому советнику Филонову» В. Короленка, 1906, тощо). Відкриті листи характерні і для 20 ст. («Одвертий лист В. Винниченка до М. Горького», 1928; публіцист. лист-пояснення І. Багряного «Чому я не хочу вертатись до СССР?», 1947). Властива форма Е. л. і худож. письменству 20 ст. Експресивна афористичність мови та стилю, інтимність, орієнтація на конкрет. адресата, довірливість інтонації, внутр. драматизм і психологізм епістоляр. жанру не могли не привернути увагу митців. Лист «розчинився» у найрізноманітніших жанрах новіт. літ-ри: це і роман у новелах «Вершники» Ю. Яновського (1935; новела «Лист у вічність»); присутній він і в сатирі («Лист читачів поету» В. Симоненка, 1961), і в оповіданні («Повернений лист» Д. Гуменної, 1967), і в поезії («Лист до Калини, залишеної на рідному лузі в Теліжинцях» І. Драча, 1978); увібрала форму Е. л. і романна тканина (роман у листах «Намилена трава» П. Загребельного, 1974) та ін. У наш час досить поширеного розголосу в істор. та літературознав. працях набула думка про значне скорочення масштабів функціонування епістолярію у 21 ст. під впливом швидкого розвитку телефонного, мобіл. та відеозв'язку, стрімкого розгалуження мережі Інтернет. Між тим говорити про занепад і приреченість листування можна лише в гіпотетич. аспекті, що не завжди відповідає дійсності. Незважаючи на те, що в умовах кін. 20 — поч. 21 ст. листи перестали бути предметом мистецтва, а діловий практицизм витіснив умовності стилю, епістола розвивається разом із мовою у напрямку до стислості та експресії вираження думки. І там, де колись звичайний лист був об'єктом уваги і мав особливий стиль, художня література сьогодні охоче запозичує собі цю штучну форму з її значними перевагами: стислістю й віднос.

природністю вираження, а найчастіше — індивід. та лірич. напругою настрою, яка наближає читача до автора. Свого часу академік АН СРСР [М. Алексєєв](#) висловив думку про те, що «чим сильніше був цензурний гніт, тим більше розповсюдження одержала і рукописна література...». Епістолярна спадщина укр. письменства тоталітар. періоду красномовно підтверджує це положення. З розпадом СРСР і розбудовою незалеж. держави в Україні намітилася тенденція до оприлюднення вільних думок з епістоляр. шухляд: «Листи з Соловків» (К., 1992) М. Зерова, В. Підмогильного, М. Куліша та ін. репресов. митців «розстріляного відродження», кн. Д. Нитченка «Двісті листів Б. Антоненка-Давидовича» (1986) та «Листи письменників» (1992; обидві — Мельбурн); «Листування з Євгеном Сверстюком» Ю. Луцького (Балтимор; Торонто, 1992); «Листи до матері з неволі» В. Марченка (К., 1994); листування І. Багряного, У. Самчука, Г. Тютюнника, В. Стуса, О. Гончара та ін. письменників. Друкується й паралельна кореспонденція різних епох («Листи до Тараса Шевченка», К., 1993; «Листи до Михайла Коцюбинського», у 4-х т., К.; Ніжин, 2002–03, та ін.). Аналіз літературознав. джерел засвідчує, що в Україні упродовж остан. років значно зросла зацікавленість Е. л., проте важливою проблемою залишається видання «цілісного тексту листування», тобто кореспонденцій самого автора і листів до нього, що дозволить публікаторам епістоляр. спадщини митців віддавати перевагу кореспондент. комплексам, а не роз'єднаним циклам листів за темат. або ін. принципом.

Рекомендована література

1. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки: Листи в контексті худож. творчості. К., 1981;
2. Ляхова Ж. Т. За рядками листів Тараса Шевченка. К., 1984;
3. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: Становлення, функції в літ. процесі. Т., 1998;
4. Коцюбинська М. Х. Зафіксоване й нетлінне: Роздуми про епістолярну творчість. К., 2001;
5. Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини XX століття: Жанрово-стильові модифікації. К., 2006;
6. Курило Л. М. Епістолярій Олеся Гончара і творча індивідуальність письменника. К., 2007.

[В. І. Кузьменко](#)

Бібліографічний опис:

Епістолярна література, Епістолярій / В. І. Кузьменко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-17943>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).